

leírása. A „Névhasználat a középkori Magyarországon” című fejezetet elolvasva mindenki megismerheti, hogyan alakultak ki a különböző névváltozatok, hogyan lett egy-egy névből számos névváltozat, illetve rácsodálkozhat arra, amit a szerző az előszóban meg is fogalmazott, hogy a középkor a mainál is jóval gazdagabb volt névváltozatokban. A laikus olvasó e fejezet elolvasása után szinte magától is rájön arra, hogy családneveink kialakulásakor milyen folyamatok mehettek végbe.

Számos kultúrtörténeti adalékot, érdekes információt tartalmaz az olvasmányosan megírt „A középkori személynévadás motivációi” című fejezet. Ahogy a könyv szerzője is írja, ma már a legtöbb esetben nem tudjuk biztosan megállapítani, hogy mi is lehetett egy név kiválasztásának, elterjedésének az oka, de általános trendeket ismerünk, illetve tudjuk azt, hogy vannak olyan motívumok, amelyek ma is befolyásolják a névválasztást. A magyar eredetű nevek motivációi között a legjellemzőbbekre találunk példákat, így a leíró (*Szép, Fekete*), a metaforikus (*Bika, Gyöngy*) és a metonimikus (*Ökör, Kasza*) nevek. A jövevénynevek motivációi közül főleg az előkelők körében használt irodalmi névadás jelenségével ismerkedhet meg az olvasó, amelyről azt is megtudhatja, hogy e motivációs forma a mai névadásban is megtalálható. Bár ma már nem annyira az irodalmi hősök, hanem inkább a film- és médiaszereplők nevei válnak kedvelté. „A mindkét névadási rendszerben működő motivációk” című alfejezet részletesen érinti a névmágia jelenségét, amely szoros kapcsolatban áll az ismert latin mondással: „Nomen est omen.” Csak egyetérthetünk az itt olvasható és a könyvborító hátlapján is mottóként szereplő igaz gondolattal: „A névadás tehát egyben lélekadás és sorsirányítás is” (47). Több oldalt szentel a szerző a szentek utáni névadásnak, mely a kereszténységben meglehetősen gyakori, s érdekes művelődéstörténeti adalékokkal is kiegészíti a névtani eszme-futtatást. Így olvashatunk például Szent Mártonról, Szent Lászlóról, Szent Györgyről, Szent Mihályról, illetve a középkorban leggyakrabban előforduló *Erzsébet* és *Margit*, valamint a *Katalin*, *Ágnes*, *Mária* stb. nevekhez kapcsolódó történetekről. A névadás motivációinak egyéb típusait (a naptári névadást, a családon belüli névöröklési formákat) is részletesen, érdekesen, sok adattal foglalja össze a fejezet.

A könyv utolsó harmada főleg a családnevek. A „Családnevek a középkori Magyarországon” nagy fejezetében helyet kap a családnevek kialakulásának okairól és idejéről szóló alfejezet, amely a magyar mellett más nyelvek családneveinek létrejöttét, annak körülményeit és okait is elemzi. Majd filozofi pontossággal, de közérthetően vezeti be a szerző az olvasót a családnevek kialakulásának bonyolult, szövevényes rendszerébe. Itt is, ahol szükséges, külön magyarázatokat fűz az átlagolvasó számára nem érthető latin szavakhoz, egyéb szakkifejezésekhez. „A névhasználat társadalmi különbségei” című fejezet, ahogy a címe is jelzi, a megkülönböztető névelemek családnévvé válásának fókuszolt, az egyes társadalmi rétegekben eltérő kialakulását mutatja be. Itt szól arról a gyakori téves hitről, miszerint a név végén lévő -y nemesi rangot jelöl. Vagy itt csodálkozhat rá az olvasó arra, hogy a női nevek nem játszottak szerepet a családnevek kialakulásában, és az asszonynévi forma -né képzője milyen hosszú utat járt be, míg megszilárdult és állandóvá vált. E fő fejezet utolsó része a családnévtípusokat mutatja be sok érdekes és gyakori példával szemléltetve. A záró, ötödik fejezetben a szerző összefoglalja azt az utat, amelyet neveink a középkortól napjainkig megtettek. Végül megjegyzi, hogy „a magyar személynévadás történetében a legjelentősebb változások kétségkívül a középkor folyamán zajlottak le” (97).

A kötetet két, igen részletes bibliográfia zárja. Az első fejezetenként ajánl a téma iránt érdeklődőknek további szakirodalmakat, a második pedig a szerző által a szövegben megjelölt hivatkozások jegyzete.

A kisméretű, jól olvasható, kiváló és érdekes stílusban megírt könyvet csak ajánlani tudom minden, a nevek, a névkultúra története iránt érdeklődő átlagolvasónak, de az új, friss példák miatt a szakmabelieknek is. Csak remélni lehet, hogy ezzel a kötettel elindult egy olyan sorozat, amely a névről való tudás bővítését, az igényes ismeretterjesztést szolgálja.

RAÁTZ JUDIT

**SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: UNGARNDEUTSCHE  
PERSONENNAMEN IM PLATTENSEEOBERLAND – EINE  
ANTHROPONOMASTISCHE LANGZEITSTUDIE IN  
DEUTSCHBARNAG/BARNAG UND WERSTUHL/VÖRÖSTÓ**  
[Német személynévek a Balaton-felvidéken – Történeti személynévkutatás a  
barnagi és vöröstói németek körében]  
Ungarndisches Archiv 11. ELTE Germanisches Institut,  
Budapest, 2011. 250 lap

1. A szerző doktori értekezésének német nyelven megjelent kiadása új vizsgálati szemponttal járul hozzá a nemzeti-nyelvi kisebbségek nyelvének és kultúrájának kutatásához. Figyelmének középpontjában a Balaton-felvidék két német közösségének, a barnagi és a vöröstói németeknek a névadási és névhasználati szokásai állnak. A diakrón aspektusú, korpuszalapú munka interdiszciplinaritását a 270 évet felölelő (1726–1996) névanyag elemzésén túl a vizsgált közösségek történeti hátterének, identitásváltozásának, kultúrájának és népességalakulásának bemutatása adja. A keresztelési anyakönyvek bejegyzéseinek alapuló korpuszt a demográfiai, illetve a közösség életére vonatkozó egyéb írásos források (Conscriptiones animarum, Historia domus), valamint meghatározott témájú (keresztnevekre, családnevekre, keresztelésre vonatkozó) kérdőívek adatai és a vizsgált területen élő nyelvjárási beszélőkkel készített interjúk egészítik ki.

2. A nyelvi környezetnek, a nyelvi kontaktusok névadásra és névhasználatra vonatkozó hatásának a vizsgálatát, ezen keresztül a különböző akkulturációs, integrációs, valamint asszimilációs folyamatok nyelvészeti-onomasztikai szempontú leírását célul kitűző interdiszciplináris munka rövid bevezetése (9–12) tisztázza az elméleti kereteket és módszereket (néprajzi, történelemtudományi, földrajzi, szociológiai és statisztikai), röviden bemutatja az elemzett korpuszt, valamint ismerteti a nyolc nagyobb fejezetből álló kötet szerkezetét.

A bevezetést követő második, nagyobb fejezet (12–39) az elméleti keret megalapozását szolgálja, szaknyelvi problémákkal foglalkozik, valamint a témához kapcsolódó névtani alapkérdéseket foglalja össze. Az olvasó képet kap a személynévekkel foglalkozó

német szakirodalom terminológiájának sokféleségéről, majd a szerző kitér a magyar, illetve az indoeurópai névsorrendből eredő terminológiai problémára is (*Vorname* 'elől lévő név', a magyarban *utónév*). A terminusok tisztázását a német személynévrendszer bemutatása követi, középpontba helyezve a kereszt- és családnevek keletkezését, eredetét és típusait. A vizsgálat szempontjából különösen fontos megjegyzések találhatók a fejezetben a lehetséges névadási motivációkról, amelyek esetében két különböző szokás, az informális (időtől és területtől független, írásban nem rögzített, sem a névadóra, sem a névviselőre nézve nem kötelező), valamint a formális (adott szituációhoz – pl. keresztelezéshez – és többnyire ünnepi szertartáshoz kötött, csak egy új névadási eljárás által megváltoztatható) névadás különböztetendő meg. Az utóbbi esetben a kötött névválasztás alapjául szolgálhat családtagok, szentek vagy keresztszülők neve, szabad (jogilag, nyelvi, kulturálisan vagy akár vallásilag azonban meghatározott) névválasztás során pedig a keresztnév – többek között – funkcionálhat az egyes családtagok közti kapcsolként azok nevének vegyítésével (pl. *Gerhard* + *Gunthild* > *Gerhild*, *Gunthard*), alapja lehet egy valós vagy fiktív példakép (uralkodó, politikus, művész stb.), egy már elhunyt személyre való emlékezés, de a vallásilag meghatározott keresztnévek is lehetnek szabadon választottak. A szerző felhívja a figyelmet a névadási motivációk vizsgálatának nehézségére egy történeti névanyagban; a korpusz elemzése során ezért kötött névválasztást feltételez minden olyan esetben, amelyben a keresztlétkönyvből a valaki utáni elnevezésre lehet következtetni (pl. a családtagok nevéből, a születés vagy a keresztelezés dátumából); minden más esetben szabadnak tekinti a névválasztást. A családnévtípusok tárgyalása során felmerülnek a motiváció megadásának lehetséges nehézségei, valamint a korai időszakokra jellemző szabad családnévváltás és -változtatás kérdése is. Ebben a fejezetben kap helyet a további névfőnév (ragadványnevek, a családi állapottal összefüggő nevek) bemutatása, valamint a BAHLOW-féle *Namenlandschaft* (Namenlandschaft) fogalmának tisztázása is. A kutatás elméleti keretét adó fejezet a hely- és személynéveket mint nyelvi kontaktusjelenségeket tárgyaló résszel zárul, ismertetve az eddig a személynévadást az areális kapcsolatokkal összefüggésben vizsgáló korábbi kutatásokat, különös tekintettel a más német nyelvterületeken zajlott vizsgálatokra, főként MARIA HORNUNG megállapításaira.

A harmadik fejezet (39–58) a vizsgálat középpontjában álló közösséget, a „törökök utáni” német nyelvterületet mutatja be. A szerző itt adja meg a nyelvterület fogalmának különböző definícióit, valamint a nyelvterületet övező nyelvészeti érdeklődés okairól és az újabban felmerülő kutatási kérdésekről is olvashatunk. Ez a rész tárgyalja továbbá a török uralom után érkező német lakosság betelepülésének történelmi, gazdasági, vallási, illetve társadalmi okait, valamint foglalkozik a közösségre jellemző sváb identitás kialakulásával és a magyarországi németek megnevezésével is (*Schwabe* 'sváb', *ungarndeutsch* 'magyarországi német', *Donauschwaben* 'dunai svábok'). A fejezet végén a magyarországi német beszélőközösségek nyelvi helyzetét, a nyelvi kontaktusoknak a nyelvrendszere és a nyelvjárásra gyakorolt hatását, valamint az eddigi, a magyarországi németekkel kapcsolatos hely- és személynévtani kutatások eredményeit tekinthetjük át.

A kötet negyedik fejezete (58–97) a vizsgált területet, valamint a kutatás alapjául szolgáló korpusz forrásait mutatja be térképekkel és fényképekkel illusztrálva. A két kiválasztott helység, Werstuh/Vöröstő és Barnag a CLAUS JÜRGEN HUTTERER által korábban meghatározott Balaton-felvidéki kutatópontok közül való, mind településtörténeti, mind nyelvjárási szempontból kevésbé kutatott dunántúli település. A két falu összetartozását a földrajzi közelségen túl a németek vélhetően azonos időben történő betelepülése,

valamint építészeti hasonlóságok és a közös földbirtokos Zichy-család is biztosítja. A fejezetben rövid áttekintést olvashatunk a két falu történetéről, életmódjáról, illetve lakosság-számának és nemzetiségi összetételének alakulásáról. A kutatás szempontjából lényeges, hogy Barnag etnikai, nyelvi és vallási szempontból megosztott település; ezt jelzi a szóbeli nyelvhasználatban ma is élő *Németbarnag* és *Magyarbarnag* megnevezés, amely a falu két részét jelölte. (A szerző munkájában nem tesz ilyen megkülönböztetést, mivel az általa vizsgált katolikus kereszteleési anyakönyvek bejegyzései nemcsak a németbarnagi, hanem a falu református magyarok lakta részén élő, azaz magyarbarnagi németekre is vonatkoznak.) Itt olvashatjuk továbbá a vizsgált terület nyelvjárásának legfőbb sajátosságait, valamint a korpusz részletes ismertetését is. A szerző bemutatja az elsődleges forrásként szolgáló keresztlétkönyveket, különös tekintettel nyelvükre és a bennük rögzített adatok típusaira. A korpusz 8147 adatot tartalmaz az 1726–1996 közötti időszakból. Az elemzést, különösen a demográfiai és gazdasági kapcsolatok feltárását további írásos források is segítették. A vizsgálat részévé váltak olyan tárgyak is, amelyek valamilyen formában személynévet tartalmaznak (sírkövek, házoromzatok, hímezett terítők stb.). Végezetül a korpuszt kiegészítő, helybeli, anyanyelvi adatközlőkkel készített interjúkról és a felhasznált kérdőívekről kapunk rövid leírást.

A névanyag elemzését megelőző utolsó, ötödik fejezet (86–97) a keresztelest mint névadási aktust mutatja be, elsősorban néprajzi szempontból. A 19–20. századi, Nyugat-Magyarországra jellemző kereszteleési szokások ismertetése után a magyarországi németek születéshez és keresztelezéshez kötődő hagyományairól olvashatunk: a kereszteleési szokások sokkal inkább vallási, mintsem etnikai szempontból különböztek. A két vizsgált település egykori kereszteleési hagyományait számos archív fényképpel illusztrálva, valamint adatközlőire is hagyatkozva tekinti át a szerző, ennek köszönhetően a keresztelezés menete mindkét településen visszakövethető egészen az 1920-as évekig.

A hatodik fejezetben (97–176) a keresztnévek bemutatásával kezdődik a névanyag elemzése. Az első, a kutatási cél szempontjából releváns keresztlétkönyvi bejegyzés évszáma, 1726 a kezdete a 270 évet felölelő vizsgált időszaknak, amelynek adatait a szerző 25 éves szakaszokra osztva elemzi a nemek, illetve települések szerinti megoszlásban. A névválasztási indexet (megkereszteltek/nevek), a két (vagy ritkábban három) keresztnévű gyermekek számarányát, valamint a névadás lehetséges motivációit, illetve ezek arányát minden elemzett időszakban diagramok szemléltetik. Az egyes periódusok adatainak feldolgozását a névadás diakrón szempontú változásának, a kirajzolódó tendenciáknak a bemutatása követi. Kiderül többek között, hogy mindkét nem és település esetében jelentősen megnőtt a választott keresztnévek variabilitása a 20. század végére, a kettős keresztnévadás pedig új funkcióval bővült: sok esetben az első név a kontaktusnyelvben divatos, a második pedig a közösségben tradicionálisnak számító keresztnév, pl. *Zoltán Vendel/Wendelin*. A névadási motiváció mindkét településen tartósan konzervatív: a 20. század végéig mindkét nem esetében meghatározó a keresztszülők utáni névadás, ennek háttérbe szorulása pedig többek között az akkulturáció eredményeként is felfogható. A szerző részletesen bemutatja a leggyakoribb, szentek után adott női és férfineveket, valamint ismerteti az adott időszakok keresztnéveinek gyakoriságát. Tekintettel a vizsgálat középpontjában álló közösség nyelvi helyzetére, fontos szerep jut a településeken előforduló német eredetű, valamint (ös)magyar keresztnévek használatának elemzésére is. Itt tekinthetjük át az ikrekkel kapcsolatos névadási szokásokat, illetve a vizsgált időszakban született ikerpárok nevének településenkénti listáját (166–7) és a névadási motivációk

megoszlását. A névanyag szociális tényezők szerinti vizsgálata a többségében parasztok lakta településeken kevés különbséget mutat, legfeljebb az iskolamesterek, falusi tanítók családtagjainál érzékelhető innováció a névválasztásban. A fejezet a becézett alakok tárgyalásával zárul.

A hetedik fejezet (176–209) a névanyag 918 német, illetve a német közösséghez tartozó családnévének az elemzésével foglalkozik, és közli a keresztnévűkötve több mint 50-szer előforduló utónevek és variánsaik listáját (176–7). A szerző sorra veszi a korpusz idegen eredetű (szláv, francia, magyar) családnéveit és német családnév típusait. Különösen érdekes a vizsgált terület 7 kiválasztott családnévének (*Amrein/Amrain, Auerbach/Aurbach, Hauck, Leithold/Leitold, Reichard/Reichardt, Timmer, Weinhardt*) a német családnév-talasz adott térképlapjaival való összevetése (182–8), új megállapításokkal gazdagítva a németek betelepülésével kapcsolatos ismereteket. Itt olvashatók a magyarországi német névanyagra ható hármas nyelvi környezet (magyarországi német nyelvjárás, német köznyelv, többségi magyar nyelv/nyelvjárás) adta írásbeli változatok és ezek kialakulása is. Az asszimilációs folyamatokkal összefüggésben tárgyalja a szerző a keresztnévűkötve nyomon követhető névmagyarosításokat, és röviden áttekinti az asszonynévhasználatot is. A fejezet végén három rövidebb rész foglalkozik a gyakori családnévűek elkülönítésére szolgáló ragadványnevekkel, a helyre utaló (pl. A. 'Alsó, M. 'Mittlere'), illetve magyar és német nyelvű előtagokkal, valamint a névtagok sorrendjével. Az utóbbit a magyar és az indoeurópai névsorrend különbözősége miatt természetesen meg határozta az anyakönyvezés nyelve (latin, ill. magyar), így a kérdés vizsgálatában a további források (pl. sírkövek) különösen fontosak.

Az utolsó fejezetben (209–18) az összefoglalás mellett, zárásként a szerző felhívja a figyelmet a témában rejlő további lehetőségekre. A kutatás ugyanis módszerei révén tovább ösztönözheti a magyarországi németekkel kapcsolatos személynévtani vizsgálatokat. A kötet végi függelék (218–50) tartalmazza a vizsgálati periódusok keresztnévlistáit is.

3. SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ monográfiája a személynév kutatás egy elhanyagolt területére, a magyarországi német beszélőközösség keresztnév- és családnévhasználatára irányítja a figyelmet. Az interdiszciplináris megközelítés hozzájárul a vizsgált közösségekben zajló asszimilációs és akkulturációs folyamatok névhasználat általi bemutatásához, ösztönzést adva további vizsgálatokhoz is, hogy a HUTTERER által megfogalmazott kíváncsnaknak megfelelően a magyar és a német névkutatás testvérként kapcsolódjék össze.

NÉMETH LUCA ANNA

# ПАВЛО ЧУЧКА: СЛОВ'ЯНСЬКІ ОСОБОВІ ІМЕНА УКРАЇНЦІВ. ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

[Az ukránok szláv személynévei. Történeti-etimológiai szótár]

Ліра, Ужгород, 2011. 428 lap

PAVLO CSUCSKA, az Ungvári Nemzeti Egyetem ukrán nyelvészprofesszora évtizedek óta kutatja szűkebb pátriájának, Kárpátjának a családnéveit. Eredményeit 2005-ben történeti-etimológiai szótár formájában adta közre (ismertetését l. NÉ. 2009. 31: 267–71).

A családnévszótár elkészülte után figyelme az ukrán személynévek szláv rétege, tulajdonképpen a világi személynévadás felé fordult, s ennek köszönhetően jelentette meg 2011-ben újabb etimológiai szótárát Ungváron. Hiánypótló jellegű a mű, az ukrán névtani szakirodalomban hasonló jellegű kiadvány ugyanis eddig még nem született. A szótár impozáns terjedelmű, 428 oldalon 2352 személynévet, illetve ezek variációit mutatja be, s közli a nevek eredetmagyarázatát. Bár ez a szám első olvasatban nem tűnik alacsonynak, meglepő a szerző megállapítása, mely szerint a szláv eredetű nevek az ukrán személynévadásban a teljes névállománynak mindössze a 3-4%-át teszik ki. Ez a keresztnév térhódításával magyarázható, amelynek következtében (különösen a 16. századtól kezdve) a hagyományos nevek kiszorultak a névadásból.

Az etimológiai szótár bevezető részében a szerző ismerteti a kötet készítése során alkalmazott alapelveket és módszereket. Mindenekelőtt a címben szereplő „ukránok szláv személynévei” kifejezés fogalmát egyértelműsíti. Célja nem az összes, ukránok által viselt név, hanem azok közül csak a szláv eredetűek vizsgálata. Fontos szempont számára a névviselő etnikai hovatartozása, mert így minimálisra csökkenthető a módszertani hibák száma. A szótár anyagából azonban nem világos, hogy a névviselőkre vonatkozó kritériumot hogyan érvényesíti. Mindenesetre az utolsó oldalon az „Ukrán etnikai területek térképe” címet viselő rajz sejtetni enged, hogy Ukrajna mai területén kívül olyan vidékek lakosságát is ukránnak tekinti, mint Dél-Belorusszia, az Ukrajnával határos oroszországi részek, Kelet-Szlovákia vagy Észak-Erdély, így az itt előforduló szláv neveket is bevonja vizsgálati körébe. Az általa felhasznált történelmi (különösen kárpát-aljai, lengyelországi, bukovinai) források azonban nagyon ritkán utalnak a névviselő nemzetiségére. Ez a módszertani elv éppen ezért nemhogy egyértelműsítene, hanem – további kérdéseket felvetve – bizonytalanná teszi a vizsgálat hitelességét. Hiszen egyáltalán nem biztos, hogy a vegyes lakosságú Ungban egy szláv nevet viselő személy csak ukrán (ruszin?) nemzetiségű lehetett, illetve egy bukovinai, dél-máramarosi, délszláv nevű ember is nagyobb eséllyel volt román, mint ukrán.

A szláv eredetű nevek a szerző meghatározása szerint: 1. eredeti szláv nevek, amelyeket az ukránok az ősszláv, óorosz vagy óukrán nyelvekből örökölték; 2. szláv etimológiájú nevek, amelyek a legtöbb mai szláv nyelvben használatosak, de az ősszláv nyelvből való származtatásuk nem bizonyított; 3. újabb keletkezésű ukrán nevek, amelyek szláv nevek alapján jöttek létre; 4. szláv személynévek, amelyek más névtípusokból (pl. helységnevekből) jöttek létre szláv névadással. Bár a szerző igyekszik figyelembe venni e szempontokat, egy-egy név kapcsán vitába bocsátkozhatunk vele. Többek között ilyen a Ласло, amely ugyan valóban szláv eredetű, de a magyarban nyerte el mai alakját (László), így az visszakölcsönzés a magyar nyelvből. Ennél is egyértelműbb azonban a szerző következtetlensége például a Блажій, a Шварн és Глиб nevek esetében: az előbbi ugyanis valamely szláv nyelv helyett a gör.-lat. Blasius 'Balázs' név származékaként magyarázza, míg a Шварн-ról azt írja, hogy a szlovákból került át. Csakhogy ott német jövevényszónak számít, így egyik sem tekinthető szlávnak a felsorolt szempontok alapján. A Глиб névvel is hasonló a probléma: óskandináv, esetleg ógermán előzménye lehet, így szintén nem felel meg a szláv nevekként szemben támasztott követelményeknek.

A vizsgált névkorpusz korát tekintve igencsak vegyes képet mutat, hiszen az ősszláv eredetű nevek mellett a legújabb, Ukrajna függetlenségének elnyerése (1991) után keletkezett személynéveket is bemutatja. Némiképp zavaró az a módszertani eljárása, hogy nemcsak az egyelemű, hanem a kételemű névadásban előforduló szláv neveket is bevonja